

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 43-44 (2007)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 43-44 (2007)

Η οικογένεια Μοσχονά Παγκάλου, μέλος της αστικής κοινότητας της Πρέβεζας στα 1771

Ελευθέριος Βέτσιος

doi: [10.12681/prch.28843](https://doi.org/10.12681/prch.28843)

Copyright © 2022, Ελευθέριος Βέτσιος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βέτσιος Ε. (2022). Η οικογένεια Μοσχονά Παγκάλου, μέλος της αστικής κοινότητας της Πρέβεζας στα 1771. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (43-44), 155–164. <https://doi.org/10.12681/prch.28843>

Ελευθέριος ΒΕΤΣΙΟΣ*

*Η οικογένεια Μοσχονά Παγκάλου,
μέλος της αστικής κοινότητας
της Πρέβεζας στα 1771*

Η ελληνική Βενετοκρατία ως ιστορική κατηγορία αποτελεί μια σύνθετη πραγματικότητα με κυρίαρχο άξονα την πολιτική επιβολή του βενετικού κράτους σε ευρεία γεωγραφική περιφέρεια του παραδοσιακού ελληνικού χώρου, από τις αρχές του 13^{ου} έως και τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Η ιστορία των βενετοκρατούμενων ελληνικών περιοχών σηματοδοτείται από την ανάπτυξη των συλλογικοτήτων. Στο άτυπο, αλλά ισχυρό σύστημα των εσωτερικών τους ιεραρχήσεων, εξέχουσα θέση κατέχουν οι αστικές κοινότητες.¹

Με τον όρο «αστική κοινότητα» (*universitas-communitas, comunità-università, consiglio della comunità*) στο βενετοκρατούμενο ελληνικό χώρο εννοείται ένα θεσμικά αναγνωρισμένο συλλογικό όργανο, που έδρευε στην πόλη και απαρτιζόταν από κοινωνικά επιφανείς κατοίκους κάθε κτήσης, με ειδικά κοινωνικά γνωρίσματα, αστικού χαρακτήρα, αντιπροσώπευε τα μέλη του αλλά και το σύνολο των εγχώριων πληθυσμών ενώπιον των βενετικών αρχών και μετείχε στην άσκηση της τοπικής διοίκησης. Ως κύριος σύνδεσμος μεταξύ της Βενετίας και των κατά περιοχές υπηκόων της, η αστική κοινότητα δημιουργούσε, στο πλαίσιο των εγχώριων κοινωνιών, αφενός τάσεις συσπείρωσης, αφετέρου διαχωριστικά πλέγματα μεταξύ των λίγων προνομιούχων, ενεργών μελών της και των υπόλοιπων, πολυάριθμων μη μελών της, που υποχρεωτικά αντιπροσώπευε. Συνακόλουθα, η συμμετοχή στην κοινότητα προσέδιδε στα μέλη της μια νέα και κυρίαρχη κοινωνική ταυτότητα, εκείνη του φορέα της «αστικής ιδιότητας», «ευγενούς» ή «πολίτη-αστού» και

* Ο Ελευθέριος Βέτσιος είναι διδάκτορας Νεότερης Ιστορίας.

¹ Για το θεσμό των αστικών κοινοτήτων στη βενετοκρατούμενη Ελλάδα βλ. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ, 2004, όπου η συγγραφέας με ευμέθοδο και συστηματικό τρόπο παρουσιάζει τους μηχανισμούς συγκρότησης και δραστηριοποίησης της τοπικής ελληνικής κοινωνίας στη νέα θεσμική πραγματικότητα που επέβαλε η βενετική κυριαρχία. Για το θεσμό των αστικών κοινοτήτων επίσης βλ. ΝΤΟΚΟΣ 1998· 1999-2000:

αποκλειστικού κατόχου πολιτικών δικαιωμάτων.²

Στη βενετοκρατούμενη Πρέβεζα του 18^{ου} αιώνα η ιστορία της κοινοτικής οργάνωσης χωρίζεται σε δύο περιόδους. Η πρώτη περίοδος αρχίζει με την κατάληψη της πόλης στα 1718, με το τέλος του τελευταίου βενετοτουρκικού πολέμου (1714-1718) και την υπογραφή της συνθήκης του Passarowitz, και φτάνει έως και το έτος 1740. Την περίοδο αυτή η κοινότητα αποτελούσε ρευστό σώμα, υπό τη διοίκηση των τοπικών προυχόντων-δημογερόντων. Η δεσπόζουσα θέση τους απέρρεε από τη γαιοκτησία και τη στρατιωτική ισχύ, κατ' αναλογία με τις παραδοσιακές κοινωνίες της Τουρκοκρατίας. Από τα πρώτα χρόνια της βενετικής επιβολής πρέπει να είχαν αναπτυχθεί οι προβληματισμοί για την εναρμόνιση του τοπικού συστήματος με το αστικό κοινοτικό πρότυπο. Έτσι, στα 1740 ομάδα επιφανών κατοίκων προσήλθε στις βενετικές αρχές και, επικαλούμενη την περίπτωση της Λευκάδας,³ υπέβαλε το αίτημα για τη σύσταση κοινότητας, με μέλη τις «άριστες γηγενείς οικογένειες» που, προφανώς, ταυτίζονταν με τις δικές τους. Μετά τη θετική γνωμοδότηση του γενικού προβλεπτή της θάλασσας, Antonio Loredan, η βενετική σύγκλητος του ανέθεσε τη σύνταξη του κανονισμού, ο οποίος μετά και την έγκρισή του από τη σύγκλητο αποτέλεσε στο εξής τον καταστατικό χάρτη της περιοχής, «τα προνόμια της κοινότητας της Πρέβεζας». Όπως φαίνεται η σύσταση της κοινότητας της Πρέβεζας σημειώθηκε αρκετό καιρό μετά τη βενετική επιβολή, δείγμα μιας υπό διαμόρφωση κοινωνίας, που αναζητούσε άξονες αυτοπροσδιορισμών. Μετά το 1740 η αρχικά κλειστή και με προσδιορισμένο αριθμό μελών αστική κοινότητα της Πρέβεζας αποδομήθηκε ως προς τα αριθμητικά της μεγέθη, καθώς οι νέες οικονομικές δυναμικές συνέβαλαν στη διεϊσδυση πολυάριθμων νέων μελών.⁴

Η σύσταση της κοινότητας της Πρέβεζας δημιούργησε μια νέα κοινωνική τάξη. Το ρευστό στα επιμέρους χαρακτηριστικά του κοινωνικό σώμα των μετόχων της ομογενοποιείται θεσμικά και εντάσσεται ισόβια και κληρονομικά στη νομική κοινωνική κατηγορία των προνομιούχων πολιτών (*cittadini*).⁵ Στον αντίποδα των «τζιταντίνων» βρισκόταν ο αποκλεισμένος από τη διοίκηση

² Βλ. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ 2004, 41.

³ Για την αστική κοινότητα της Λευκάδας βλ. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ 2004, 428-454.

⁴ Βλ. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ 2004, 457, 462. Για τη διαδικασία σύστασης και τον κανονισμό λειτουργίας της κοινότητας της Πρέβεζας επίσης βλ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1962· ΣΤΑΜΟΥΛΗ 1984, 403-416, πίν. ΝΒ'-ΝΣΤ', πίν. Ια-ΙV.

⁵ Με τον όρο *cittadini* προσδιορίζονται οι βενετοί πατρίκιοι, «πολίτες» ή «αστοί» που αποτελούσαν ένα ιδιαίτερο κοινωνικό σώμα μεταξύ των κατοίκων της Βενετίας, διακριτό από την επίδοση και την αποδοτικότητα των μελών του σε κερδοφόρα επαγγέλματα, κυρίως στο θαλάσσιο εμπόριο, και το οποίο επάνδρωνε από το δεύτερο μισό του 12^{ου} αιώνα, το Μείζον Συμβούλιο (Maggior Consiglio), κυρίαρχο διοικητικό όργανο της Βενετίας. Για τους *cittadini* και *cittadini originarii* (γγενείς, παλαιοί πολίτες) βλ. περισσότερα ΖΑΝΝΙΝΙ 1993· ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ 1985· 1993· ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ 2004, 33-38.

του τόπου του, υπόλοιπος λαός. Η ιδιότητα του μέλους του συμβουλίου υπήρξε επίζηλη και διεκδικήθηκε μάλιστα με εμμονή.

Σύμφωνα με το αρχαιακό υλικό στα 1771 η γνωστή για τις προσφερόμενες υπηρεσίες στη Γαληνότατη Δημοκρατία οικογένεια του Μοσχονά Παγκάλου ήταν εγγεγραμμένη ως μέλος της αστικής κοινότητας της Πρέβεζας. Η οικογένεια Παγκάλου καταγόταν από το Ρέθυμνο της Κρήτης, όπου τα μέλη της είχαν γίνει *cittadini originarii* (γηγενείς, παλαιοί πολίτες). Μετά την Κρήτη η οικογένεια ήλθε στην Πελοπόννησο και στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στην Πρέβεζα. Αρκετές πληροφορίες για το Μοσχονά Πάγκαλο μας δίνει ένα υπόμνημα που κατέθεσε στα 1754 η αρχή των *Cinque Savi alla Mercanzia* στη Γερουσία, όταν ο Μ. Πάγκαλος υπέβαλε αίτημα στις βενετικές αρχές, ως πρώην υποπρόξενος της Βενετίας στην Κέα (Τζια),⁶ για χορήγηση οικονομικής βοήθειας λόγω δυσκολιών που αντιμετώπιζε. Σύμφωνα με αυτό ο Μοσχονάς Πάγκαλος για είκοσι περίπου χρόνια προσέφερε τις υπηρεσίες του στη Γαληνότατη Δημοκρατία ασκώντας τα καθήκοντα του υποπροξένου στο νησί της Κέας. Κατά τη διάρκεια της εκεί θητείας του υπηρέτησε με ενθουσιασμό και αφοσίωση τα συμφέροντα των Βενετών υπηκόων εκθέτοντας μάλιστα πολλές φορές την ίδια του τη ζωή σε κίνδυνο.⁷ Σύμφωνα με απόφαση του γενικού προβλεπτή της θάλασσας, Pietro-Antonio Querini, στις 27 Οκτωβρίου 1771 ο Μοσχονάς Πάγκαλος του Τριανταφύλλου μαζί με τους γιους του Νικόλαο Πάγκαλο, ετών 31, Κωνσταντίνο Πάγκαλο, ετών 29, Φραγκίσκο Πάγκαλο, ετών 27, και Τριαντάφυλλο Πάγκαλο, ετών 25, όλα νόμιμα τέκνα του γάμου του με τη Bona Franceschi, γράφτηκαν στο βιβλίο της κοινότητας της Πρέβεζας (*Il libro Privilegi della Comunità di Prevesa*), όταν ήταν σύνδικοι (*sindici*)⁸ οι Γιάννης Γιαννίτσης (Gianni Janici) και Γιάννης Κεκράς (Gianni Chiecrà) και γραμματέας ο Νικόλαος Γεωργαλής.⁹ Η οικογένεια θεωρούνταν πλέον μέλος του κοινοτικού σώματος, με όλες εκείνες τις

⁶ Το βορειότερο νησί των Δ. Κυκλάδων, κοντά στο ακρωτήριο Σούνιο. Η κοινή ονομασία *Τζια* οφείλεται σε τσιτακισμό και συνίζηση του ονόματος *Κέα*.

⁷ A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ. αρ., Copia 17 Δεκεμβρίου 1754 – b. 771, 19 Νοεμβρίου 1793. Για την οικογένεια Παγκάλου περισσότερα βλ. ΒΕΤΣΙΟΣ 2007, 77-79.

⁸ Οι *sindici* ήταν άτομα εκλεγμένα από τους κατοίκους της πόλης· φρόντιζαν σε συνεργασία με τις βενετικές αρχές για τη διασφάλιση των συμφερόντων της τοπικής κοινότητας, βλ. ΜΑΧΑΙΡΑΣ 1951, 39-43· ΛΟΥΝΤΖΗΣ 1969, 126-129· ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ 1978, 16· ΨΑΡΑΣ 1988, 28, υποσημ. 33, όπου και παράθεση της σχετικής βιβλιογραφίας· ΨΑΡΑΣ 1997, 47, 56 υποσημ. 34. Στην Πρέβεζα σύμφωνα με τον κοινοτικό καταστατικό χάρτη του 1741 συμμετείχαν στη διοίκηση της περιοχής «τρεις σύνδικοι, με αποστολή τη διοίκηση της κοινότητας και την αποτροπή της εισόδου στη χώρα νέων οικογενειών, οι οποίοι επιπροσθέτως, υποχρεώνονταν να υποβάλλουν ενόρκως στις βενετικές αρχές κάθε δίμηνο αναφορά για τα συμβάντα στην περιοχή», βλ. ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ 2004, 460.

⁹ Για τους Γ. Κεκρά ή Κικρά και Ν. Γεωργαλή βλ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1936, 286-288· ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ 2004, 458.

τιμές και τα προνόμια που απολάμβαναν οι υπόλοιποι κάτοικοι αυτής της πόλης.¹⁰

Η εγκατάσταση της οικογένειας Μοσχονά Παγκάλου στην Πρέβεζα και η αίτησή της για ένταξη στην αστική κοινότητα της πόλης πρέπει να συνδυαστεί με την ανάληψη του υποπροξενείου της Βενετίας στην Άρτα από μέλη της οικογένειας. Αναφέρεται ότι στα 1762 ο Μοσχονάς Πάγκαλος διορίζεται στη θέση του υποπροξένου στην Άρτα, ενώ στα 1764 και 1774 το συγκεκριμένο αξίωμα κατείχαν οι γιοί του Νικόλαος και Φραγκίσκος αντίστοιχα.¹¹

Τα Έγγραφα

1

A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ. αρ., Λευκάδα 27 Οκτωβρίου 1771

Noi Piero Antonio Querini per la Sereniss(i)ma Repub(li)ca di Venezia Prov(edito)r Gen(er)al da Mar

Stabilito avendo il proprio domicilio nel distretto di Prevesa d(ett)o Mosconà Pangalo con la di lui famiglia, una delle più antiche del Regno di Morea, prodotto già dalle benemerenzе che lo accompagnano per serviggi prestatti al Publico e da condizion civile non disuguale a quael delle altre // [altre] benemerite famiglie che si distinguono fra quella cittadinanza, implorò in essa la sua agregazione. Uniformandosi noi a quanto da Precessori nostri fù reputato di concedere per consimile famiglia e procedendo con quela facultà che nella Terminazione instituirà di quella Comunità, restò risservata a questa Primaria Carica. Decrettando terminiamo che detto Mosconà Pangalo con tutti li componenti di sua famiglia sia e s' intenda aggregato per Cittadini nel corpo di detta Comunità con tutti quelli onori e prerogative che godute vengono dagli altri concittadini abitanti dello stesso luoco, dovendo adietro il suo registro in questa vostra segret(ari)a essere il pred(ett)o trasmesso in copia al N(obil) H(uomo) rapre(se)ntante di detta piazza, acciocché segua egualmente il registro nei libri della stessa Comunità e fatta la descrizione de componenti di detta famiglia in conformità a tutti gl' altri descritti concittadini in questa piazza.

Datta li 27 ventisette ottobre 1771 s(tile) n(uovo) Santa Maura

¹⁰ Βλ. ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1936, 292.

¹¹ Για την προξενική θητεία των μελών της οικογένειας Παγκάλου και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν αυτοί στην Άρτα περισσότερα βλ. ΒΕΤΣΙΟΣ 2007, 77-85.

Pietro Antonio Querini Prov(edito)r Gen(er)al da Mar.
Marco Vasseli Grodici seg(retario)

2

A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ. αρ., Δευκάδα 28 Οκτωβρίου 1771

Ill(ustrissi)mo Sig(no)r Sig(no)r Osserv(atissi)mo

Per la civile condizione e molte benemerenze della famiglia Pangalo, ridottasi a stabilire il suo domicilio in cotesto distretto e concorsa la carica di agregarla in questa cittadinanza come V(ostro) S(ignore) Ill(ustrissi)mo sarà per rilevare dalla copia de sua terminazione, che alle presenti le compagno in corelaz(io)ne, farà lei che reggistrata sia nel Libro di questa Comunità e descritti in essi i nomi di tutti li componenti con la rispettiva età loro di tutta la stessa famiglia; e le auguro compita felicità.

Santa Maura li 28 ventiotto (otto)bre 1771 settantaun s(tile) n(uovo)

Piero Antonio Quarini, Prov(edito)r Gen(er)al da Mar

3

A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ. αρ., 1 Νοεμβρίου 1771

Copia tratta dal Libro Privilegi delia Comunità di Prevesa adì p(ri)mo novebre 1771 settantaun s(tile) n(uovo)

Presentato il predetto Libro de Privilegi dalli Spettabili Signori Gianni Janici e Gianni Chiecrà, Sindici attuali, per esser in esso reggistrato l' inchinata lettera e venerata terminazione dell' Ill(ustrissi)mo et Ecc(ellentissi)mo Sig(no)r Pietro Antonio Querini, Prov(edito)r Gen(er)al da Mar, con le qualli resta agregato in questa Comunità d(ett)o Moscona Pangalo e componenti di sua famiglia; e ciò in conformità di quanto relativamente alli precetti stessi fù ordinato da questo Sig(no)re Ecc(ellentissi)mo, rapresentante con positivo atto come seque.

Detto.

L' Ill(ustrissi)mo et Ecc(ellentissi)mo Sig(no)r Silvestro Dandolo Prov(edito)r, viste le sottoscritte inchinate lettere dell' Ill(ustrissi)mo et Ecc(ellentissi)mo Sig(no)r Piero Antonio Querini, Prov(vedito)r Gen(er)al da Mar, e l' anessa venerata terminazione con la quale viene agregato d(ett)o Moscona Pangalo con li componenti tutti di sua famiglia per le benemerenze sue in questa cittadinanza, ha ordinato per il pieno adempimento di quanto prescrive l'

E(ccellenza) S(ua), che il tutto sia registrato nell' Libro Privileggi della Comunità stessa; al quale effetto pre(sen)tato delli Spetabili Sindici e inseguito, abinato il tutto, dovrà essere nelle carte autentiche della Com(uni)tà med(esi)ma; in relazione di che dovranno pour descritto nel Libro de Viventi, tanto esso sig(no)r Mosconà, quanto li componenti della di lui famiglia.

Silvestro Dandolo Prov(edito)r

4

A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ. ap., Πρέβεζα 27 Νοεμβρίου 1771

Copia tratta dall' Libro dei Viventi della Cittadinanza di Prevesa adì 27 ventisette (novem)bre 1771 settantaun s(tile) n(uovo)

Sig(no)r Mosconà Pangalo q(uonda)m Trandafilo, aggregato in questa Cittadinanza di Prevesa, come per terminazione dell' Ecc(ellentissi)mο Sig(no)r Prov(vedito)r Gen(er)al da Mar Pietro Antonio Querini di 27 (otto)bre 1771 s(tile) n(uovo), in esequzion della quale viene descritto nel predetto libro; e cossi li figli di esso sig(no)r Mosconà con l' età loro, procreati di leggitimo matrimonio con la sig(nor)a Bona de Franceschi.

Sig(no)r Nicolò Pangalo d' anni 31

Sig(no)r Costantin Pangalo d' anni 29

Sig(no)r Francesco Pangalo d' anni 27

Sig(no)r Triandaffilo Pangalo d' anni 25

Daniel Alleandri Canc(elie)r Pet(...)

Nicolo Giorgali canc(elie)r alla Sa(nit)à e Comunità f(e)c(i)t. //

5

A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ. ap., Πρέβεζα 18 Αυγούστου 1775

Noi Antonio Vitor Dolfìn per la Sereniss(i)ma Repub(li)ca di Venezia Prov(edito)r di Prevesa

Ovunque facciamo fede et attestiamo essere l' oltrascritto d(ett)o Nicolò Giorgali tale, quale si vede sottoscritto; alle di cui scritte e firme si può prestar qui et in ogni altro luoco piena credenza; in quorum fidem.

Datta 18 dieciotto agosto 1775 settantacinque s(tile) n(uovo) Prevesa

Antonio Vitor Dolfìn Prov(edito)r

6

A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ. αρ., Λευκάδα 20 Ιουνίου 1777

Copia tratta dall' originale

Attesto io infrascritto publico nodaro di questa città et isola qualmente a richiesta del sig(no)r Francesco Pangalo, essendo stato pre(sen)tato nelli miei atti del sig(no)r Co. Pietro Zancarol un libro autentificato li 26 agosto 1769 stile nuovo, che contiene l' Istorica del Regno di Candia e catalogate le famiglie de nobili e cittadini delle respetive piacce di esso Regno sin da quando era dominato dalla Serenissima Republica, si trovò descritta fra li cittadini originarii di Retimo in detto Regno quella deli Signori Pangalo; e perciò rilascio ia presente al sudetto sig(no)r Francesco Pangalo per valersene. In quorum fidem.

Santa Maura li 20 venti giugno 1777 settantasette s(tile) v(ecchio)

Francesco Avacum Pub(li)co Nodaro

7

A.S.V., Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632, χ. αρ., Λευκάδα 20 Ιουνίου 1777

Noi Bernardo Demezzo per la Sereniss(i)ma Repub(li)ca di Venezia Prov(edito)r Ordinario di Santa Maura

Ovunque attestiamo essere la sopraestesa fede firmata di proprio pugno e carattere del sig(no)r Francesco Avacum, nodaro publico di questo luoco, e perciò se gli può prestar piena credenza. In quorum fidem.

Datta li 20 giugno 1777 s(tile) n(uovo) Santa Maura

Benardo Decuzzo Prov(edito)r Ordinario.

Iseppo Zannini cond(am) Franc(es)co canc(elie)r. //

Αρχειακές πηγές

Archivio di Stato di Venezia, Cinque Savi alla Mercanzia, Prima Serie (Consoli), Diversorum, b. 632

Βιβλιογραφία

- ΒΕΤΣΙΟΣ Ε., 2007, *Η διπλωματική και οικονομική παρουσία των Βενετών στην περιοχή της Άρτας κατά τον 18^ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη
- ZANNINI A., 1993, *Burocrazia e burocrati a Venezia in età moderna: i cittadini originari (sec. XVI-XVIII)*, Venezia
- ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ Ν., 1985, Η κερκυραϊκή ευγένεια των αρχών του ιζ' αιώνα, *Τα Ιστορικά* 3, 97-106
- ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ Ν., 1993, Από την ιστορία των πόλεων. Η διαμόρφωση της ομάδας των κερκυραίων πολιτών ΙΕ'-ΙΣΤ' αιώνες, *Εώα και Εσπέρια* 1, 133-142
- ΛΟΥΝΤΖΗΣ Ε., 1969, *Η Ενετοκρατία στα Επτάνησα*, Αθήνα
- ΜΑΧΑΪΡΑΣ Γ.Κ., 1951, *Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας 1684-1797*, Αθήνα
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1936, Το εν Βενετία Ηπειρωτικόν Αρχείον, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 11, 1-352
- ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1962, Ηπειρωτικά σταχυολογήματα. Τα προνόμια της Πρεβέζης υπό την Ενετοκρατίαν, *Ηπειρωτική Εστία* 11, 521-527
- ΝΤΟΚΟΣ Κ., 1998, Οι κοινότητες των λαϊκών τάξεων στη βενετοκρατούμενη Κύπρο, στο: Χ. ΜΑΛΤΕΖΟΥ (Επιμ.), *Διεθνές Συμπόσιο: Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της ελληνολατινικής Ανατολής*, Βενετία, 387-394
- ΝΤΟΚΟΣ Κ., 1999-2000, Οι αστικές κοινότητες και οι αγγαρείες του Δημοσίου στη βενετοκρατούμενη Πελοπόννησο, *Εώα και Εσπέρια* 4, 243-281
- ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ Α., 1978, *Η Ελληνική Κοινότητα της Βενετίας (1797-1866). Διοικητική και οικονομική οργάνωση, εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη
- ΠΑΠΑΔΙΑ-ΛΑΛΑ Α., 2004, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της βενετοκρατίας (13^{ος}-18^{ος} αι.). Μια συνθετική προσέγγιση*, Βενετία
- ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρ.Α., 1984, Οι οικογένειες της Κοινότητας της Πρέβεζας (1741), *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 1, 403-416
- ΨΑΡΑΣ Ι.Δ., 1988, *Ο θεσμός της πολιτοφυλακής στις βενετικές κτήσεις του ελληνικού χώρου (16^{ος}-18^{ος} αι.)*, Θεσσαλονίκη
- ΨΑΡΑΣ Ι.Δ., 1997, *Από τη Θεσσαλονίκη στη Βενετία. Ιστορία της Οικογένειας Νιννή (17^{ος}-20^{ος} αι.). Συμβολή στη μελέτη του παροικιακού Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη